4. Út, utazás, filológia

GÁBOR CSILLA*

HOL TALÁLHATÓ AZ IGAZ EGYHÁZ? ÉRVEK, SZEREPEK, JÁTSZMÁK EGY TÖBBFORDULÓS POLÉMIÁBAN A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Kulcsszavak: *hitvita, egyháztan, Pázmány Péter, Pécsváradi Péter, érvelési stratégiák, szemiotika, jelek, dolgok*

ELŐZETES MEGFONTOLÁSOK ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT¹

Ha valaki csak nagyjából tekinti is át (mondjuk, a 20. század elejétől napjainkig) azokat a kutatási eredményeket, amelyek a tágan értelmezett hitújítás korának – vagyis a 16. és 17. századnak – az igaz hitről való *végetlen veszekedéseire*² vonatkoznak, a téma iránti folyamatos, bár változó intenzitású és szempontrendszerű érdeklődés jeleit tapasztalhatja. Tanulságos egy effajta gyors keresztmetszet elkészítése, nem csupán a nyerhető háttér/információk és olykor meglepő részletek miatt, hanem a változó megközelítési szempontok és az elemzést nagyban befolyásoló előfeltevések okán is. Vannak olyan vitaleírások és/vagy -elemzések, amelyek az egymásnak feszülő kora újkori partnerek valamelyikével felekezeti szempontból azonosulva „osztanak igazságot” az egyik félnek, miközben maguk is tévelygőnek minősítik a másikat: ilyenkor nyilván a felekezeti elkötelezettség, esetenként elfogultság szempontjai vezérlik az ítéletmondót.³ Máskor kifejezetten vallás- és egyházellenes (vagy jobb esetben felekezetiileg

* GÁBOR Csilla (1963), egyetemi tanár, BBTE BTK, Magyar Irodalomtudományi Intézet. Kutatási terület: középkori, reneszánsz és barokk irodalomtörténet.

- 1 E tanulmány első fele a 16–17. hitvitaszövegek válogatása elé készült bevezetőmből való: *Keresztényi felelet: Hitviták a 16–17. századból*, vál., szöveggyűjtő, jegyz., előszó GÁBOR Csilla, Polis, Kolozsvár, 2013, I–IX.
- 2 A kifejezést Pázmány Pétertől kölcsönöztük, aki *Az Szentírásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című művének Bihar vármegyéhez címzett ajánlásában beszél arról, hogy felelőtlen lelképászorok „végetlen veszekedések tengerének örvényébe” merítik a híveket, hitbeli kételyeket ébresztve ezáltal bennük. (PÁZMÁNY Péter, *Az Sz. Irásról, és az Anyaszentegyházról, két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626,):3 (RMNY 1351).
- 3 Teljesen azonosult a református féllel például Zoványi Jenő egyébként igen informatív közleménye, amely tárgya szerint Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitáit és a velük egykorú polemikus műveket gyűjti egybe, a történeti háttér felvázolásakor azonban Pázmány térítői sikereit nem az esztergomi érsek írásművészete meggyőző erejének, hanem politikai szempontoknak tulajdonítja: „Már pedig

semleges) platformról történik az értelmezés; ilyenkor jellemzően a progresszív-retrográd polarizáció mentén értékel a kutatás, ahol a katolikusokra kiosztott szerep a maradi, korlátolt apologétaké, s ez mintegy szembeállítja őket a haladást, fejlődést képviselő protestánsokkal.⁴ De ne általánosítsunk elhamarkodottan: olvashatunk a 20. század elejéről olyan hitvita-áttekintést is, amely elsősorban kiegyensúlyozottságával hívja fel magára a figyelmet.⁵ Ismét máskor a vitairatokban fellelhető, szellemes vagy nyomdafestéket alig tűrően vaskos nyelvi lelemények, a polemikus kontextust mellőző tisztán irodalmi megközelítés dominál: itt a stilisztikai sajátosságok képezik a vizsgálat legfőbb tárgyát.⁶ S nem sok eltérést mutat ettől jellegében a nemzetközi kutatás sem: ennek belátásához elég, ha az újabb német szakirodalom témára vonatkozó szemléjének panaszait tekintjük.⁷

Az utóbbi egy-két évtized (újra)élénkülő érdeklődése kissé talán a fentebb említettek meghaladásának igényével is alakította a maga kérdésfelvetéseit: a valamely vitaközzel táborral való maradéktalan azonosulás helyett az igazságkeresés módszereire, a polémia retorikájára összpontosított a kutatás, alaposan utánajárt egy-egy vetekedés eszmetörténeti, de történelmi-társadalmi hátterének, kontextusának is, a kreatív szitkozódások summázása mellett és helyett pedig rátekintett az érvelésmódok, a hagyományhoz való viszonyulások és mentalitá-

igazában véve csupán ebben rejlik a kulcsa a Pázmány sok sikerének és az utolérhetetlen nagyságáról elterjedt vélekedésnek, nem pedig azokban az írói tulajdonságokban, melyeket nála olyan fontoskodva emelgetnek ki irodalomtörténetíróink, míg méltánytalanul le-lesajnált ellenfeleitől nagyobbára elvitatni igyekeznek” (ZOVÁNYI Jenő, *Sámbár Mátyás és Kis Imre hitvitái s az ezekkel egyidejű hitvitázó művek*, Theologiai Szemle, 1925, 264.). Másfelől katolikus oldalról Sámbár monográfiája „szolgáltat igazságot” könyve központi szereplőjének: a tudományos megalapozottság és távolságtartás mellett is érzékelhető a könyvecskén egyfajta apologetikus szándék. (HORVÁTH Lajos, *Sámbár Mátyás élete és művei*, „Élet” Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság, Bp., 1918.)

- 4 Ezt a szemléletmódot próbálja uralkodóvá tenni a szocializmus korának marxista irodalomértelmezésében a politikum által vezérelt irány, amelynek emblematikus összefoglalása a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet. A hitvitázó teológiai irodalomról szóló (Pirnát Antal által írt) részt egy olyan mondat vezeti be, amely kimondatlanul is a haladó vs. maradi dichotómiát érvényesíti: eszerint a katolikus-protestáns hitviták értéke „nem irodalmi színvonalra, hanem ama pozitív politikai funkciója révén [érdemel figyelmet], amely az előretörő ellenreformációval polemizáló műveknek akaratlanul is osztályrészül jutott.” Továbbá, főként a reformátusok, „többé-kevésbé következetesen szolgálják ezekkel [vagyis az általuk írt vitaművekkel] a mezővárosi polgárosodás érdekeit”... (*A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Akadémiai Kiadó, Bp., 1964, 59.)
- 5 SAMU János: *Hitviták a XVII. század második felében: Irodalomtörténeti tanulmány*, Révai és Salamon könyvnyomdája, Bp., 1901.
- 6 BARABÁS Mária: *Pázmány Péter: Öt szép levél (stilisztikai elemzés) = Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában (Egyetemes közti tudományos diákköri vitaülés Debrecenben 1977. november 24–25.)* Szerk. BITSKEY István, GOMBA Szabolcsné, VARGA Pál, Debrecen, 1978, 88–93.
- 7 Kai BREMER 16. századi népnyelvű (vagyis német) katolikus-lutheránus vitairatok elemzésére vállalkozó monográfiájának bevezető fejezete, amellyel, hogy az alap kutatások hiányát és a terminológiai bizonytalanságot regisztrálja, azt is szóvá teszi, hogy a marxizmus hatása alatt álló irodalomtudomány nem vett tudomást a reformáció idején működött, nagy kaliberű katolikus szerzőkről, tudósokról – e szükségesség pedig sok módszertani nehézséget támasztott. (Kai BREMER, *Religionsstreitigkeiten: Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2005, 3–24.)

sok eltéréseire, akár latens hasonlóságaira. Így válhatott a hitvita mint kulturális és kommunikációs jelenség a vizsgálódás tárgyává.⁸

Csakhogya a retorikai-közléseméleti megközelítés további kérdéseket és nehézségeket, egyúttal pedig új kutatási perspektívákat mutat, mindenekelőtt azzal összefüggésben, hogy a *polémia*, a *kontroverzia* önállóan jóformán nem is létezik a klasszikus retorikák terminológiájában. Keresgélhetünk persze a homiletikák háza táján, ahol a téves nézetek cáfolásának argumentációs lehetőségeit veszik számba a prédikációelméleti kompendiumok szerzői, e számbavételek azonban csupán részlegesen segíthetik a hitviták megértését.⁹ Részlegesen, mivel egyetlen szöveg érvrendszerének felépítésére koncentrálnak, többfordulós menetekre (azaz igazi vitákra) vonatkozóan nem kínálnak eligazítást. Voltaképpen nem rendelkezünk tehát egy olyan beszéd típus elméleti leírásával, amely a vita (pláne az írott formában lefolytatott vita) lehetőségeit általában taglalná, és amely leírás tanulságait hasznosítani lehetne a hitbéli polémia vizsgálata során. Tapasztaljuk mindezt annak ellenére, hogy a vitakozás a kommunikációs kultúrát kezdettől fogva végigkísérő jelenség.¹⁰ Így a mai kutatás megkísérel magukból a hitvitázó szövegekből kinyerni a polémia elméletét,¹¹ illetve megpróbál olyan modelleket konstruálni, amelyek által elméletileg is megragadható és leírható a vita működése és a szöveges reprezentációk törvényszerűségei.

Van olyan megközelítés, amely, miközben támpontokat keres polemikus szövegek megközelítéséhez, a dicsőítő és feddő beszéd (*laudatio, vituperatio*) összefüggésében egyenesen retorikai manicheizmusról beszél, kiemelve, hogy a vita bizony agresszív beszéd, jóllehet igyekszik megtartani a személytelen, érvelő jelleget (s ebben különbözik az indulatokat is megengedő tartalmazó veszekedéstől).¹² Jürgen Stenzel modelljének elemei: a vitahelyzetben levő alany (aki polemizál, vagyis támad), a polémia tárgya (akire a vita irányul, vagyis akit az alany vitára hív) és persze maga a téma, amelyről a kontroverzia szól; a támadó és a megtámadott a képzeletbeli értékpólus két szélső pontján helyezkedik el (innen a manicheizmusra tett utalás). A

8 Az effajta megközelítésnek reprezentatív összegzése egy konferenciakötet a magyar szakirodalomból: „*Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...*” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, ME BTK, 2005. A német kutatás legújabb eredményeit pedig ez a konferenciakötet tartalmazza: *Streitkultur und Öffentlichkeit im konfessionellen Zeitalter*, hrsg. Henning P. JÜRGENS, Thomas WELLER, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

9 Protestáns vonatkozásban lásd KECSKEMÉTI Gábor: *Pázmány vitapartnerei és a wittenbergi egyetem* = HELTAI–TASI (szerk.), *i. m.*, 43–66., itt: 43–45. A problémára természetesen a katolikus homiletika is érzékeny, ezúttal egyetlen példára, a jezsuita Carolus Regiusra hivatkozunk, aki 1612-es homiletikájában önálló kategóriaként tárgyalja a cáfoló beszédnemet (*genus refutatorium*), és külön fejezeteket szán a pogányok, eretnekek, zsidók, mohamedánok nézeteit cáfoló prédikációk érvelésének taglalására, sőt annak részletezésére is, hogy a velük folytatott magánbeszélgetésekben miféle személyes magatartás az illő, és milyen érvelési stratégiákat érdemes alkalmazni. (Carolus REGIUS, *Orator christianus*, Róma, 1612, 309–321.)

10 Vö.: H[ermann] STAUFFER: *Polemik* = *Historisches Wörterbuch der Rhetorik VI*, hrsg. Gert UEDING, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2003, 1403.

11 Vö.: KECSKEMÉTI: *i. m.* 45.

12 Jürgen STENZEL: *Rhetorischer Manichäismus: Vorschläge zu einer Theorie der Polemik* = *Der Literaturstreit*, hrsg. Franz Josef WORTSBROCK, Helmut KOOPMANN, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1986, 3–4.

vita során természetesen lehetséges a szerepcsere, a támadóból válhat megtámadott és fordítva. Ha pedig mindezt bírósági szituációként képzeljük el, a publikum (hallgató vagy olvasó) kerül a bíró szerepébe: ő dönti el, „kinél van az igazság”. Mivel pedig a bíró megnyerése a tét, a polemikus *elocutio* célja, hogy ellenséges érzelmeket váltson ki a vitapartnerrel és az általa képviselt meggyőződéssel szemben: e cél pedig meghatározza az argumentáció eszközeit, amelyek között fontos szerepet kaphat bizonyos meglevő előnyös tulajdonságok túlhangsúlyozása éppúgy, mint olyanok ráfogása a vitapartnerre, amelyek dehonesztálók rá nézve.¹³

Jelen írás esettanulmány, egy többmenetes magyar nyelvű egyháztani polémiát vesz górcső alá a 17. századból: azt, amelyet Pázmány Péter 1626-os könyvecskéje, *Az Sz. Irasrul, es az Anyaszentegyházról, két rövid könyvecskék*¹⁴ című indított el. A témaválasztásból következően a vita Bibliáról szóló részét nem vizsgáljuk tüzetesen, az egyházzal szembeni vetekedésnek viszont minden szövegét (a Pázmányét és az arra készült választ, valamint a további viszontválaszokat) megtekintjük. A polémiát a korabeli egyháztani nézetek kontextusában értelmezzük, figyelünk a konkrét, helyi körülményekre, az érvelés stratégiáira, akárcsak a vita folyamán bekövetkező hangsúly- és hangnembeli módosulásokra.

PÁZMÁNY AZ EGYHÁZRÓL: A DIATRIBÁTÓL A KÉT RÖVID KÖNYVECSKÉIG

Az ekleziológia témája nem a hitújítás korában vált akut problémává: a különféle – a teológiai gondolkodás változó hangsúlyait is visszatükröző – egyháztani modellek a keresztény ókortól kezdve párhuzamosan léteztek, esetleg akár egymásnak feszültek, hatástörténetük folytán pedig a későbbiekben fontos szerepük volt mind a katolikus, mind a protestáns önértelmezés alakulásában.¹⁵ Így (is) történhetett, hogy a hitviták korában bármely (akár a protestáns, akár a katolikus) egyházkép a keresztény hagyományra hivatkozva definiálhatta – és definiálta – az igaz eklésia ismérveit: érthető tehát, hogy a közösnek tudott hagyomány eltérő szemléletmódok, egymás füle mellett elbeszélő nézetek megalapozására is alkalmas lehetett.

Pázmány teológusi fellépése éppen az egyháztan témájához kapcsolódik. Grazi tartózkodása idején befejezett első vitairata, a latin nyelvű *Diatriba theologica* már címében is hordozza a katolikus egyházkép egyik fontos ismervét: az intézményi kereteket és a hierarchikus felépítést hangsúlyozva Krisztus *látható* egyházáról beszél.¹⁶ E hangsúly révén pedig előtérbe állítja a protestáns szemlélet spirituális megközelítéséhez képest szembeötlő egyik legfontosabb eltérést. A könyvben foglalt anyag, idézetgyűjtemény, amint ezt a kutatás érvényesen megál-

13 STENZEL: *i. m.* 5–8.

14 PÁZMÁNY Péter: *Az Sz. Irasrul, es az Anyaszentegyházról, két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626 (RMNY 1351).

15 Az alakulástörténetről a forrásokra és a nemzetközi szakirodalom eredményeire támaszkodó plasztikus áttekintés: ZAMFIR Korinna: *A katolikus–protestáns egyháztani párbeszéd eredményei*, Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2007, 17–97.

16 PÁZMÁNY Péter, *Diatriba theologica. De visibili Christi in terris ecclesia*, Graz, 1605. A hasonmást bevezetéssel kiadta ÖRY Miklós, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1975.

lapította, megalapozza és előrevetíti Pázmány további polemikusi tevékenységét: „kimeríthetetlen forrásanyagot, bármikor harcba vethető argumentumrendszer”¹⁷ szolgálat számára a későbbi vitákban is. A téma utóbb, immár magyarul, újra ismételten terítékre kerül, így például a *Kalauz* mindhárom kiadásának VIII. és IX. könyvében szisztematikus traktátus formájában,¹⁸ illetve morális tanítással ötvözve az anyaszentegyházról szóló, vízkereszt után negyedik vasárnapi prédikációban,¹⁹ önálló, „szélesebb hazai olvasói rétegre számítva”²⁰ pedig könyvrészként a *Két rövid könyvecskék*ben.²¹ Mindezzel együtt is egyetérthetünk Hargittay Emil megállapításával: 1626-ig a téma katolikus szempontú kifejtése csak egy a többi vitapont között, anélkül, hogy különleges szerepet játszana.²² Hargittay a téma önálló felvetésének hátterében a két évvel korábban magyarul, Szenci Molnár Albert fordításában megjelent *Institutio*-fordítást sejtí, ²³ e feltételezés bizonyító erejű argumentuma pedig az, hogy „mindekelőtt Kálvin tétéleivel száll szembe”, ennek megfelelően a genfi reformátorra hivatkozik a leggyakrabban.²⁴ Kálvinnal viszont nem más szerzők műveit, hanem éppenséggel bibliai helyeket ütköztet (és a *Kalauz* második kiadásának a témába vágó részét).²⁵ A könyvet magát pedig „a vitairó életművének gondolati csúcsá[n]”²⁶ helyezi el, amely egységes hangneme, higgadt racionális okfejtése okán érdemes a figyelmünkre.²⁷

AZ EGYHÁZTANI VITA MÉRKŐZÉSEI

Két rövid könyvecské: ajánlások, szerkezet, gondolatmenet

A művet, amint az köztudomású, „Az böcsülletes Bihar Var-megyének”²⁸ ajánlotta szerzője, váradi származására és arra hivatkozva, hogy negyven év óta (mióta „az Úr Isten engemet

17 BITSKEY István: *Megjegyzések Pázmány grazi vitairatairól = Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulóján*, szerk. LUKÁCS László SJ, SZABÓ Ferenc SJ, Typografia Ugo Detti, Róma, 1987, 184–187., itt: 187.

18 A mű harmadik kiadásában: PÁZMÁNY Péter: *Hodoegus. Igazsagra-vezerlő Kalauz*, Pozsony, 1637, 649–773 (RMNY 1697). A hasonló kiadást szerk. KÖSZEGHY Péter, tanulmány HARGITTAY Emil, Balassi Kiadó, Bp., 2000 (BHA XXXII).

19 PÁZMÁNY Péter: *A Christus hajója, az igaz ecclesia, győzhetetlen = Pázmány Péter Összes munkái VI.*, s. a. r. KANYORSZKY György: M. Kir. Tud-Egyetemi Nyomda, Bp., 1903, 360–373.

20 A kifejezést Bitskey István használja: BITSKEY István, *Ekkleziológia és retorika Pázmány Péter műveiben*, ItK, 2000/3–4., 294–309., itt: 295.

21 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 59–153. Az egyháztani téma polemikus és retorikai megoldásait, az európai történeti kontextusba ágyazva, Bitskey István előbb említett tanulmánya vizsgálja (BITSKEY, *Ekkleziológia...*, i. m. 294–309.)

22 Vö.: HARGITTAY Emil: *Pázmány Péter a Szentírásról és az anyaszentegyházról = HELTAI-TASI* (szerk.): *Tenger...* i. m. 79.

23 SZENCI MOLNÁR Albert (ford.), *Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas*, Hanau, 1624 (RMNY 1308).

24 HARGITTAY: i. m. 80–81.

25 HARGITTAY: i. m. 81.

26 HARGITTAY: i. m. 81.

27 HARGITTAY: i. m. 82.

28 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. (2r).

honnyombol, az-az öseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, Atyafiságomnak nemzetségéből, kegyelmesen ki-szöllita, és Egyházi állapatra választa”²⁹) mindig kívánta volna háláját leróni *Edes nevelő hazájának*, de mert erre nem adatott lehetősége, „vénségemben, ezzel a’ kis Irásomnak néked ajánlásával [...] ismertetni akarom hálá-adó igyekezőmet”.³⁰

Az érzelmesnek tűnő szavak – az előljáró beszédek általában vett reprezentációs, az értelmzés küszöbét jelentő, a befogadás számára egyfajta irányt mutató funkciójával összhangban, egyúttal – attól némileg eltérő módon³¹ – nem pusztán a szeretet kifejeződései, hanem szimbolikus expanziós kísérletek egy katolikus szempontból akkoriban meglehetősen bejáratlan területen. Várad (hadi fontosságából is adódóan) a református erdélyi fejedelmek, közelebbről Bethlen Gábor s még inkább I. Rákóczi György, bőkezű patrónusok és nagyhatású protestáns prédikátorok tevékenységének köszönhetően protestáns felvirágzást él meg ekkoriban, ha nem is olyan mértékűt, mint magában a fejedelemségben,³² ugyanakkor azonban a katolikus éledés jelei is tapasztalhatóak, főként a nem is olyan távoli királyi Magyarországon: ezt kívánja a missziós területnek tekintett fejedelemség területére is kiterjeszteni az esztergomi érsek.³³ A törekvés kiszámíthatóságáról egyébként jól árulkodik az ajánlás egy mondata: eszerint minden erejével azon lesz, „hogy lelkednek szolgállyak, és *írással ösvényecskét irtogassak üdvösségedre*”³⁴ (kiemelés tőlem), a folytatás pedig arra inti a bihari olvasókat, hogy tegyék az okosság mérlegére a protestáns tanítók eszméit.³⁵ A *captatio benevolentiae* pedig ezúttal nem a címzett közvetlen dicsérete révén próbálja elérni, hanem a *docilitas* és az *insinuat*io segítségével: egyfelől tekintetbe veszi a maga és megcélzott közönsége közötti szemléletbeli különbségeket,³⁶ másfelől igyekszik az olvasót meggyőzni arról, hogy érdemes a témával foglalkoznia.³⁷ És természetesen nem hiányzik a futólagosnak tetsző, a bihariak eszességét fel-

29 Uo.

30 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. (2v).

31 A személyre szóló ajánló levél funkciója a 18. századig rendszerint a kiadás mecénása nevének megörökítése (részletek: Gérard GENETTE: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, University Press, Cambridge, 1997, 117–121.), itt azonban egy közösség a címzett, az ok pedig szerző és címzett szimbolikus kapcsolata.

32 Sulyok István: *Az ev. református egyház = Bihar vármegye és Nagyvárad*, szerk. BOROVSKY Samu, Bp., 1901, 430–436. (Magyarország vármegyéi és városai VI); CSERNÁK Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660*, Nagyvárad, 1992², 135–163.

33 Esettanulmányok az igen gazdag szakirodalomból az erdélyi helyzetről: GÁBOR Csilla: *Catholic Devotional Literature in Seventeenth Century Transylvania = Confessional Identity in East-Central Europe*. Szerk. Maria CRĂCIUN, Ovidiu GHITTA, Graeme MURDOCK, Aldershot, Ashgate, 2002, 121–134.; Tóth István György: *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Balassi Kiadó, Bp., 2007, főként a *Második könyv tanulmányai*: 125–254.; MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., L’Harmattan, 2009.

34 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. (2v).

35 „De te, Szerelmes Hazám, ha veszni nem akarsz, eszszel s okkal járj; mód-nélkül senki-után ne indúly; értsed magad is lelked dolgát”; „Kedvezz, Edes Hazám, kedvezz te-magadnak, és az okosságnak vezérléséből, nem csak akaratodnak tetczéséből rendellyed üdvösséged dolgát.” (PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. (3r.); (4v).

36 E különbségek tételezésével függnek össze az imént idézett mondatok.

37 „Ha hamisságot foglal; meg-erősödöl a’ Pápastaságnak kárhooztatásában: ha pedig igazat tapasztalsz benne; senki szaváért, vagy pribékségre-való itéletiért, veszedelemre ne rohanny.” PÁZMÁNY, *Az Sz. Irasrul...*, i. m. (4v).

említő *laudatio* sem, amelyet azonban a rájuk nehezedő külső nyomás hangsúlyozásával és az örök élet ígérétevel-fenyegetésével kombinál: „Tudom, hogy könnyeb az Igazságot megismértetni veled, hogy-sem az emberek tekinteti-ellen akaratodat ennek követésére indítani. De eszedbe jusson, hogy Isten téged, igazság-szerént itil, nem emberi vélekedés-szerént”.³⁸ Az olvasóhoz címzett rövid ajánlás pedig, miután ismételten hangsúlyozta a tárgy fontosságát, mintegy kiterjeszti a potenciális befogadók körét minden keresztényre.

A mű második könyve hat részre, részenként további paragrafusokra tagolva tárgyalja az igaz egyház mibenlétét, ismertető jegyeit, az érvelés rendszerint az ellenkező vélemények megmutatásából, majd azok szisztematikus cáfolatából épül fel. Az első rész a hitűjítók nézeteivel szembeállítva láthatónak mondja az egyházat,³⁹ a második pedig elfoglyhatatlannak és tévedhetetlennek.⁴⁰

Különálló, tematikailag viszont körkörösén egymásra épülő egységet képvisel a III–V. rész,⁴¹ amely az egyház jeleivel (*una, sancta, catholica, apostolica*) foglalkozik: előbb ismerteti saját egyháza álláspontját a témában, majd megfogalmazza azt a következtetést, hogy a *római gyülekezetre* illik e négy jel; azután ugyanolyan sorrendben az újítóké következnek: ezek konklúziója, hogy a négy jel „nem találta az Ellenkező gyülekezetekben”.⁴² Az V. rész⁴³ a fokozás és nyomatékosítás jegyében ismét visszatér a III.-hoz: eszerint a *római gyülekezet* az igaz egyház, hiszen csak ebben található meg maradéktalanul az *ecclesia* négy jele.

A VI. rész⁴⁴ végül mai (értsd: 1626-os) vitatott témákra ad Szent Ágostontól vett idézetekből összeállított és a katolikus nézeteket igazoló feleleteket. Ez némiképp eltér a könyv tárgyától, hiszen olyan kérdéseket taglal rövid (egyenként egy-két lapnyi terjedelemben), mint a szentek tisztelete, a purgatórium, megigazulás, hit és jócselekedetek viszonya, szenthagyomány, oltáriszentség.

Az argumentációról összefoglalóan az állapítható meg, hogy a katolikus tanítást a maga rendszerszerűségében tárgyalja: a saját nézeteket ismerteti, az újítók ellenvetéseit mutatja be, majd különféle érvforrások (Ó- és Újszövetség, tekintélyes szöveggyűjtemény, *igaz okoskodás*) felhasználásával bizonyítja az előbbi igaz, utóbbi hamis, tévelygő voltát. A felmerülő szempontok sorrendje változhat.

Pécsváradi Péter *Feleleti*: kétfrontos válasz és támadás

A *Két rövid könyvecskék* megjelenése után három évvel, 1629-ben 888 lapos válasz érkezett Pázmány 153 lapos könyvére.⁴⁵ Szerzője Pécsváradi Péter (16. század vége–1645), aki a címlap szerint ekkor váradi lelkipásztor volt, és akiről viszonylag kevés, de fontos adat áll rendelkezésre.

38 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. (4v–).

39 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 61–69.

40 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 69–78.

41 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 78–139.

42 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 105.

43 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 116–139.

44 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, i. m. 139–153.

45 PÉCSVÁRADI PÉTER: *Feleleti Pázmány Peternek, esztergami érseknek két könyvetskeire, melyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent egyházrol írt, es Bihar vár-megyenek Dedicálván, MDCXXVI. Esztendőben kibocsátott*, Debrecen, 1629 (RMNY 1427).

kezésünkre.⁴⁶ Pápai és talán sárospataki tanulmányok után, majd marburgi és herborni peregrinációt követően 1621-től a protestáns felekezetek hitbéli egységét szorgalmazó irénizmus vezéregyéniségének tartott David Pareus (1548–1622)⁴⁷ tanítványa lett a heidelbergi egyetemen,⁴⁸ ahol, akárcsak valamivel korábban Alvinczi Péternek, Kecskeméti C. Jánosnak, Milotai Nyilas Istvánnak, lehetősége nyílt a kontroverz teológia elsajátítására.⁴⁹ 1622-től (más források szerint 1625-től) 1634-ig, majd 1637-től haláláig volt nagyváradai lelkipásztor,⁵⁰ annak köszönhetően, hogy „Bethlen Gábor gondoskodott e jelentőségteljes végvár szellemi szükségletéről.”⁵¹ Bod Péter *Magyar Athenasának* egy szóbeszédre hivatkozó közlése szerint Alvinczi Péter, Pécsváradi Péter és Pázmány Péter iskolatársak lettek volna a váradi kollégiumban, de mert az előbbi kettőnek jutott egyházi és iskolai hivatal, „Pázmánnak pedig (a’ ki magát mind a’ kettőnél jobbnak tartotta) hivatalja nem esvén azon megboszonkodott, és viszsza jövéen Vallását változtatta [sic!] volna Bétsben, hogy mindeniknél nagyobb méltóságra mehetne”.⁵² Heltai János kimutatta, hogy e legendás történet már csak a kronológia miatt sem lehet igaz,⁵³ Váradnak a 16–17. század fordulóján lezajlott hitvitákban betöltött szerepére azonban éppen a példázatosság révén irányítja rá a figyelmet: egy csoportban jeleníti meg a századelő polémiáinak emblematisztikus képviselőit. Amit bizonyosan állíthatunk, az az, hogy (bár a zarándi esperesi hivatalnál feljebb nem jutott) Pécsváradi is részese volt annak az értelmiségi-prédikatori körnek, amely Bethlen Gábor (és majd I. Rákóczi György) uralkodása idején reprezentációs és a református egyház megerősítését szolgáló szerepet vállalt a fejedelemség intézményrendszerében.⁵⁴

A könyvet mindazonáltal nem a fejedelemnek ajánlja a szerző, hanem a fejedelem érdemei elismerésével nyugalmazott (*emeritus*) tisztségviselőjének, Fodor Benedeknek, akiről kiderül néhány alapvető információ az ajánlólevélből: először is az, hogy ő Bethlen Gábor „iambor szolgálattya utan illendő jutalommal es csendesz szabadsaggal megh ajandekoztatott” híve,⁵⁵ aki „igazsággal, jamborsággal, dicsiretes szelidseggel, es az Isten igejének szorgalmatos

46 Rövid életrajza DIENES Dénes tollából a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* IX. kötetében (szerk. KÖSZEGHY Péter, Balassi Kiadó, Bp., 2009, 106–107.).

47 Az irénizmusról és Pareusról lásd HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 50–73 (Humanizmus és reformáció, 21).

48 HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, OSZK Évkönyv, 1980, 311.

49 HELTAI: *Adattár...*, i. m. 244. Fontos megjegyezni, hogy az irénizmus nem jelentett békülékenységet a katolikus egyház iránt: mindössze a protestáns felekezetek egyesítése volt a célja.

50 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (3. jav., bőv. kiadás), szerk. Dr. LA-DÁNYI Sándor, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 466.; HEREPEI János: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*, Bp.–Szeged, 1965, 158. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.).

51 HEREPEI: i. m. 106.

52 BOD Péter: *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek [...] historiájok*, Nagyszeben, 1766. 6.

53 HELTAI: *Alvinczi Péter és...*, i. m. 97–98.

54 Általános áttekintés a kor művelődési viszonyairól: PÉTER Katalin: *A fejedelemség virágkora = Erdély története II*, szerk. MAKKA László, SZÁSZ Zoltán, Akadémiai Kiadó, Bp., 1986, 767–772. További adatszilánkok Pécsváradiról: CSERNÁK, i. m. 150–158.

55 PÉCSVÁRADI: i. m. a2r.

halgatasával és meg tartásával” tűnt ki „a’ töb Tiszt-tartok” közül, és akit ezért Isten maga jutalmazott meg.⁵⁶ A szöveg a továbbiakban Fodor Benedek patrónusi tevékenységét említi fel: lelkészek anyagi támogatását, templomok javítását vagy éppen építését, sőt arról is beszámol, hogy a szalkai egyház „reformasaban első vagy az ki külsőkepen forgolodtal”,⁵⁷ továbbá hogy fedezte egy diák külföldi tanulmányainak költségeit. Az információk forrása pedig a kettejük között régóta fennálló jó kapcsolat.⁵⁸

Az ajánlás a kötet születésének, kiadásának körülményeiről is tájékoztat: eszerint az érsek könyveire előzetesen „en *publice* az Isten hazaban”⁵⁹ – azaz prédikációsorozat formájában – válaszolt volna Pécsváradi, e beszédek Fodor Benedek „figyelmetes füllel”⁶⁰ végighallgatván saját költségén kiadatta. Ugyanakkor a dedikáció előrevetíti a könyvben alkalmazott metodológiát is: azt ígéri, hogy az érsek minden argumentumára megfelel, ugyanakkor előadja saját felekezete nézeteit is. Az érvelésre vonatkozóan arról beszél, hogy „szep függő *summák*”⁶¹ – és valóban, minden tematikus egység végén megjelennek ezek az összefoglaló és általánosító, gyakorta moralizáló jellegű *függő summák*⁶² –, illetve hogy „az bizonyításban Szent Irassal, Atyak vallas-tetelivel, *Doctorok* irasival, *Conciliomok* vegezesivel, okosság erejével, minden-napi *probaval*, es az Papistaknak tulaydon tetszesivel életem”.⁶³ A megnyilatkozás a polémia egyik alapszabályát összegzi, miszerint a vitában az ellenfelet a saját fegyvereivel kell legyőzni; majd a dialektika szabályainak alkalmazási módjairól értekezik: arról, miképpen foglalta szillogizmusokba a Pázmánynál olvasható tételeket és miképpen korrigálta a „controverziak *statusat*, vetekedések sarkat”.⁶⁴

Az ajánlás végül arról is beszámol, hogy mivel Pázmány vitatott műve sok helyütt a *Kalauz*hoz irányítja olvasóit, a válasz nemcsak Pázmány *Két könyvecskéire*, hanem *Kalauzára* is felelni kíván, tehát „az *Kalauzra* az mi reszünkről nem szükség ez utan derekas feleletet tennünk”.⁶⁵

56 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b1r.

57 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b1v.

58 ... „jut eszembe, az szep ismeret, melly regtül fogva köztönk viragzik. Ez mellet előttem forog az Keresztyeni szeretet es baratsagos élet, es mind az kettőből következők nemely szövetségek es kötelességek” (PÉCSVÁRADI: *i. m.*, b1r).

59 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b1v.

60 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b1v.

61 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b2r.

62 Hogy egész pontosan mit is jelent a logikai-dialektikai traktátusokban nem található terminus, arra a könyv egy későbbi helyén kapunk választ: egy polemizáló érvsor lezárásaként azt javasolja, hogy „egy nehany függő summat eddigh valo feleletünkből éppületnek okaert hozunk ki” (PÉCSVÁRADI: *i. m.* 477).

63 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b2r.

64 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b2r.

65 PÉCSVÁRADI: *i. m.* b3r. Heltai János is a *Kalauzra* adott feleletek miatt tekinti Pécsváradi könyvét a Pázmánnyal folytatott viták egyik kulcsdarabjának, és sürgöti annak egyház- és irodalomtörténeti méltatását: HELTAI János: *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655)* = HELTAI-TASI (szerk.): *i. m.* 129.

A negyedréti könyv⁶⁶ kivitelezése több szempontból is igénytelenebb, mint Pázmány köteté: az apró betűs szedés meglehetősen gondatlan, a helyesírás következetlen, a betűtengerben való tájékozódást pedig nehezíti a tartalomjegyzék hiánya. Helyette viszont segít eligazodni az anyagban az élőfej, továbbá egy, a könyvek szerint tagolt betűrendes név- és tárgymutató, valamint azon releváns bibliai helyek jegyzéke, amelyek az egyháztani vita során előkerültek.

A munka érdemi része – a vita természetéből következően – Pázmány *Két rövid könyvecske*inek szerkezetét ismétli meg, csakhogy annál jóval nagyobb terjedelemben. Egyes részletekre a későbbiekben visszatérünk, most ízelítőként csak annyit jelzünk, hogy Pázmány könyvének pusztán a címlapjához kapcsolódóan hétlapos kommentár olvasható Pécsváradinál.⁶⁷ Az aprólékos magyarázat és vita a dialektikában nagyon is járatos szerzőt mutat, aki bármely részlet, fogalomértelmezés, problematizáló kérdés köré képes hosszas, szisztematikus eszmefuttatást felépíteni: válasznak szánt kötete ezért (és mert sokszor vet fel olyan témákat is, amelyek Pázmány vitatott művében nem kerültek elő) egyféle református hittani kézikönyvként is olvasható.

Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása és Okok, nem okok: válaszok a válaszokra

A Pécsvárad Páter könyvére 1630-ban érkezett (ezúttal 314 lapos) riposzt, amelynek szerzője a címlap szerint Sallai István,⁶⁸ egyfelől a vita felgyorsulását, másfelől az érdemi érvek megfogalmazását s vele együtt a polémia hangnemének további durvulását mutatja. Ugyanez elmondható a folytatásról is: a Pécsvárad által írt, ám példány szerint nem ismert viszontválaszról, amelynek létezéséről és néhány benne foglalt gondolatról a polémiát lezáró, szintén Sallai István neve alatt megjelent *Okok, nem okok* című rövid munkából értesülünk.

Az új szereplő felbukkanása filológiai szempontból is feladta a leckét a kutatásnak. Ki tehát a valódi szerző: a Pozsonypüspökiben szolgálatot teljesítő Sallai István nevű plébános, akiről alig tudunk valamit, és az is arról szól, hogy gyakran hagyta el székhelyét?⁶⁹ Vagy Pázmány, akinek bevett szokása volt az álnévhasználat, ha vitapartnerét magához méltatlannak tartotta, vagy ha egy új névnek a vitába való bekapcsolása révén vonzani akarta a potenciális protestáns olvasókat?⁷⁰ A szerzőségi probléma körül ma már voltaképpen konszenzus van, mégis célszerű itt röviden összefoglalni a felmerülő kérdéseket és argumentumokat.

A Pázmány szerzősége mellett felsorakoztatott érvek egyfelől stílusisak: ezek szerint egy „jelentéktelen” falusi plébánosnak nem lehetett olyan átütő stílusa és lehegerlő műveltsége, amilyent a *Várad orvoslása* megmutat. Másfelől az argumentumok a polémia Pázmány által felállított, imént idézett szabályaira hivatkoznak: számottevő rangkülönbség esetén az érsek

66 A vitabokor minden kötete negyedréti méretű, a laptükrök, helyesírás és a kivitelezés egyéb sajátosságai változnak.

67 A fejezet címe *Az Ersek könyvei titulussanak meg tekintése* (PÉCSVÁRAD: i. m. 8–14).

68 *Io nemes Váradnak gyenge orvoslása. Mellyel Sallai Istvan pap, püspöki plebanos, Gyógyitgattyá, Farakas-marásból esett Sebeit Bihar-Vár-megyének, Pozsony, 1630* (RMNY 1485).

69 *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei: 1616–1637*, vál., bev., jegyz. BEKE Margit, Bp., Márton Áron Kiadó, 1994, 297 (Primási Levéltár Kiadványai, Strigonium Antiquum, 3).

70 Ezt a szempontot Bitskey István veti fel: BITSKEY István: *Pázmány Péter*, Gondolat, Bp., 1986, 194.

álnév mögé szokott rejtőzni,⁷¹ s ezt a szokását Pécsváradi is ismerte, szóvá is tette:⁷² elveszett viszontválaszában ennek megfelelően nem Sallaival, hanem Pázmánnyal vitatkozik. A Sallai szerzőségét állító (ezzel együtt Pázmánynak a munka végső formája kialakításában játszott javító szerepét sem tagadó) kutatók a püspöki plébánosról fellelhető adatok hézagosságaira hivatkoznak, és arra kérdeznak rá, hogy ugyan milyen érdeke lett volna Pázmánynak éppen egy olyan plébános álarcát magára öltenie, akit arról ismernek, hogy sokat van távol szolgálati helyéről? Más szóval mi értelme lett volna az általános szokás fordítottját gyakorolni: míg mások tekintélyes személyek neve mögé rejtőznek, addig a nagy hatalmú és tekintélyű esztergomi érsek egy névtelen pap bőrébe bújik?

Mások azt firtatják, hogy mi értelme volt továbbra is fenntartani a Sallai szerzőségével kapcsolatos látszatot, ha Pécsváradi úgyis tudta, s le is írta, hogy az érseket fedi a név?⁷³ Ujabban pedig, egy „régí-új” adatot, a püspöki plébánosként aposztrofált titokzatos szerző nevének többféle írásmódját érvként használva olvashatunk egy bizonyos Szal(l)ay Istvánról, aki jezsuita növendék volt, ám 1626-ban elbocsátották a rendből, talán éppen Pázmány közbenjárására, hogy majd plébánosként működhessek tovább, s akiről nem kizárható, hogy akár a *Várad orvoslása* szerzője is lehet.⁷⁴

Talán e nagyon sommás összegzésből is kiderülhetett, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján a szerzőtulajdonítás, bárkit nevezzen is meg, fikciós művelet: akár Pázmány, akár Sallai szerzőségének bizonyítása a cél, a felsorakoztatható külső tényeket bizonytalan valóság-tartalmú feltételezésekkel kell kiegészíteni; az effajta kombinatorika helyett ezért célszerűbb a továbbiakban a tartalmi vonatkozásokra – vagyis a szövegre – koncentrálni. Amúgy is lehetséges, hogy a legmegbízhatóbb fogódzók onnan bomlanak majd ki.

A *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* már címében is jelzi, merre tart a vita: ebben az előző két műtől eltérően a polémia tétje, témája még csak említésre sem kerül. Tovább fokozza viszont a Pécsváradinál is már bőségben található gorombaságokat, bővelkedik az ellenfelet dehonesztáló címkékben, ám azt ígéri, hogy vitapartnere *hiúságos szőszaporítását, hazugságait, trágárságait fül mellől bocsátja*;⁷⁵ majd tapintatosnak álcázott ironikus magyarázatot ad arra, miért is nem említi őt neve szerint: „Mert jóllehet, *Tudatlan, Trágár, Hazug, Morgó, Embertelen, Esztelen*, és több hasonló neveket érdemlet, és nyert írásával: de, hogy keveseb pírónsággal

71 A teljesség igénye nélkül néhány reprezentatív írás: Sík Sándor: *Pázmány az ember és az író*, Bp., Szent István Társulat, 1939, 141–143, 421; BITSKEY István: *Egy modern Pázmány-kép elé*, Vigilia, 1983/7, 483–487.

72 Az *Okok*, nem *okok* szerint azért hátrált ki Pécsváradi a további vitából, „Mert az Ersek, István Plebános neve-alat bocsátotta-ki könyvét.” ([PÁZMÁNY Péter], *Okok, nem okok, mellyekert írta a' varadi farkas, hogy nem méltóztatik tovább az én írásom-ellen tusakodni. Irta Sallai István pap, püspöki plébános*, Pozsony, 1631, 3. RMNY 1514.) A részletekre később visszatérünk.

73 FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter és kora*, Bp., Ráth, 1868–1872, II. 420–421.; VARJAS Béla, *Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve*, MKSZ 1938, 176–177.

74 FUKÁRI Valéria: *A Pázmány–Sallai kérdés nyomában (Kritikai jegyzetek a mai Sallai-képhez és egy régi-új adat)* = *Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, PPKE BTK, Piliscsaba, 2001. 274–284., főként: 282–283. (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok 2).

75 Szó szerint: „hiúságos szó-szaporításokat, és Könyv-hosszabbításokat, fül-mellől bocsátjuk”; „Hazugságait, és nyelveskedő trágárságait a' Farkasnak, számban nem vészük” [PÁZMÁNY]: *Io nemes Váradnak...*, i. m. A4r.

érje, az én Írásomban tulajdon nevét el-fedezem; hanem, a' mely nevet Christus adot a' hamis Tanítónak, csak azzal említem, és *Farkas*-nak nevezem”.⁷⁶ Azután sorra veszi és megválaszolja Pécsváradi *fundamentom nélkül való bolond gyanúságát*,⁷⁷ vagyis témáit, összefoglalva és egymással szembeállítva a *Két rövid könyvecskék*ben foglaltakat és Pécsváradi válaszait. Érvelésének gyakori eszköze, hogy kontrasztba állítható szöveghelyek szembesítésével önellentmondást bizonyít rá ellenfelére, és nem mulasztja el kinyilatkoztatni a tanulságot sem: „A' ki igaz úton nem jár, tétováz: Azért a' Farkas-is csak haboz, és, mint a' vízbe-haló ember, tétova kapdos. A' mit együt javal, azt meg-veti másut”.⁷⁸ A könyv szerkezete és persze argumentációja tehát ezúttal is, variációkkal bár, de ismétli az előzőekét. Az eddigi terjedelmi arányok viszont változnak: lényegesen hosszabban foglalkozik az igaz egyház témájával, mint a Szentírásával.⁷⁹ A tagolás és argumentáció pedig ezúttal is az igaz egyház négy jele (*una, sancta, catholica, apostolica*) mentén történik: ezt variálja a korábbi munkákban is megjelenő szempontok szerint, konklúziója pedig nem is lehet más, mint hogy e négy jel a *Római gyölekezetre* illik, az újítókéra azonban nem, sőt, hogy a négy jel egyenként és együtt is az újítók tanainak hamisságát bizonyítja.⁸⁰

Mielőtt továbbmennénk, itt van a helye a szerzőséggel kapcsolatos állásfoglalásnak. A filológiai érvek ezúttal megtévesztőbbek lehetnek, mint a szöveg maga: pázmányos duktusa, szemléletes nyelvi fordulatai, világos gondolatvezetése és gondolati precizitása nagyon is elárulja az auktort, aki – ismételjük meg újra a szakirodalmi konszenzust – nem más, mint az esztergomi érsek.

Azt, hogy a vita nem ért véget a *Várad orvoslása* megjelenésével, voltaképpen 1904 óta tudjuk: Récsey Viktor adott hírt az *Okok, nem okok*ról a pannonhalmi bencés rend könyvtárának katalógusában,⁸¹ e tételre azonban csak évtizedekkel később figyelt fel Stripsky Hiador, és adta ki bevezetővel ellátott hasonmás kiadásban a kis terjedelmű, egyetlen példányban fennmaradt művet.⁸² Stripsky a kiadáshoz írt tanulmányában kitér a vita körülményeire, rekonstruálja Pécsváradi elveszett iratának címét és érveit, s filológiai vizsgálódását azzal a perdöntőnek tekintett konklúzióval zárja, hogy „az itt bemutatott ugyancsak kétívnyi terjedelmű füzetben Pázmány sűrűn és szó szerint idézi a *Kilencz Okok egyes mondatait* s ő maga adja meg annak a *hagyománynak megerősítését*, hogy Sallai valóban annyi, mint Pázmány”.⁸³

76 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. A3r.

77 „Efféle fundamentom-nélkül-való bolond gyanúságokkal, és értelemtiltú üres magyarázásokkal tölti a' Farkas telles Írását” ([PÁZMÁNY], *Io nemes Varadnak...*, i. m. 5.)

78 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. 111.

79 A második könyv egyházzól szóló része: ([PÁZMÁNY], *Io nemes Varadnak...*, i. m. 108–269. A záró rész, a második könyvbe tagolva, a Szent Ágoston-féle idézetgyűjtemény magyarázata: 269–314.

80 Ízelítő a vonatkozó fejezetcímekből: *A' Masodik Jelből, ki-tetctzik az Uj Gyölekezetek hamissága* ([PÁZMÁNY], *Io nemes Varadnak...*, i. m. 191); *A' Negyedik Jel, ki-rekeszti az Ujítókat a' Christus Aklából*, uo. 206).

81 RÉCSEY VIKTOR: *Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*, Bp., 1904, II. rész, 34, No. 123.

82 *Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve: Okok, nem okok*, Pozsony, 1631, hasonmásban közrebocsátja és ismerteti STRIPSKY Hiador: a Pázmány-Egyetem Könyvsajtója, Bp., 1937.

83 STRIPSKY: i. m. 11.

Az *Okok, nem okok*ban, mint tudjuk, folytatódik a szerepjátszás: a címlapon megjelenő szerzői név ezúttal is a Sallai Istváné, a narráció pedig visszaütal Pécsváradi válaszára, amelyet a *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslására* adott (ez a válasz lenne a hiányzó láncszem, a példány szerint nem ismert munka), amely kilenc pontban foglalta volna össze, miért nem kívánja tovább folytatni a vitát a váradi prédikátor. Rögtön ezután megindokolja az újabb irat megszületését, ami egyúttal magyarázatot ad a címválasztásra is: „hogy halgatásunkból okosnak ne itilyle magát a' Farkas, mennél rövidebben lehet, meg-mutatom, hogy ő-nállok, az Okok-is oktalanságok”.⁸⁴

A Pécsváradi által felsorakoztatott okok egyike az álnévhasználatra vonatkozik,⁸⁵ az *Okok, nem okok* viszont egy *concessió*val napirendre tér a Pázmány szerzőségére vonatkozó feltételezés fölött, hogy aztán ellentámadásba lendülhessen és megalapozatlannak minősíthesse Pécsváradi érvét: „Bár úgy volna-is: kicsoda következéssel fakad-ki ebből, hogy nem kel óltalmaznod Hitedet, Tanításodat, Elébbi írásodat? Hiszem Igyre, nem személyre kel nézni [*Jacobi 2. v. 1.9.*] az igaz Tanítónak. Csak Érsek-ellen tartozol-e óltalmazni Vallásodat? Ha az igazat szereted és keresed, ha azt óltalmazod; nem kel nézned, kicsoda a' ki ír, és minémü pen-nával ír: hanem, arra kel figyelmezned, mit ír. Nem Ok tehát az első fogás, hanem bujdoklás”.⁸⁶ A Pécsváradi elveszett iratából vett idézetekben is többször előfordul az *Érsek* kifejezés, ám az *Okok, nem okok* a kérdésre többé soha nem tér vissza.

A mindössze 15 lapos kis szövegben az eredetileg felvetett témákra vonatkozó érdemi megnyilatkozások voltaképpen nincsenek is: a Pécsváradi *okaira* adott, gúnyosra hangolt válaszsorozat háttérében az ellenfél érvelésmódjának vagy logikájának fogyatékoságait kipelengérező, témafelvetésének, egyáltalán a vitában való szerepvállalásának (s ha már beleállt, akkor a mostani kihátrálásának) jogosságát kétségbevonó vitamódszertani megfontolások állnak.⁸⁷ A második ok szerint például „a' Váradi Farkast, *nevén nem nevezte az Érsek*”.⁸⁸ Az erre adott válasz azzal intézi el az indoklást, hogy e logika alapján Pécsváradinak meg sem kellett volna írnia a *Feleletet*, hiszen a *Két rövid könyvecskék* nem említette a nevét, a váradi prédikátor tehát hivatlanul bocsátkozott vitába.⁸⁹ Pécsváradi negyedik oka a *Várad orvoslása* hangnemét kifogásolja,⁹⁰ erre Pázmány mindössze visszaütal a *Feleletben* olvashatókra: „Nem tagadom, keményb szóval rivasztottam néha a' Farkast [...]: mikor kemény szókat írtam feleletemben, egyebet nem mivelttem hanem, haza küldöttem a' mit reánk okádot a' Farkas: az-az, a' minémü kemény szidalmakat reánk szórt Irásában, egybe-szedtem, és haza kültem neki: a' végre, hogy meg-jajdúlljon, és maga fájdalmából ismérje, hogy nem kel olyat reánk kérődni,

84 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 2.*

85 „I. OK. Mert az *Ersek, István Plébános neve-alat bocsátotta-ki könyvét*” ([PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m., 3.*). A könyvecske kurzív szedéssel hivatkozik a Pécsváradi szövegből vett idézetekre, a hivatkozások során magunk is ezt tesszük.

86 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m., 3.*

87 A problémakomplexum elemzése: THIMÁR Attila, *Pázmány Péter a vitapartner?*, ItK 1999/1–2, 114–127.

88 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 3.*

89 „Vallyon az első Írásban, mellyet az Érsek Bihar-vár-megyének ajánlott, említette-e nevedet? Akkor nevezve nem lévén, ki-állottál, bajt kezdettél: most csak azért, hogy neveden nem neveznek, cserbe hagyod igyedet, és halgatással ki-mosdasz mindenből.” ([PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 3.*)

90 „Mert az *Ersek, haraggal, szidalommal, hazudtatással felel.*” ([PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 4.*)

a' mit maga nem örömet szenvedne".⁹¹ A nyolcadik ok végül azt kifogásolja az érsek írásában, hogy „*ágon mutat Tar-varjat: és a' mire felelni kellene, másokra bízza; Bellarminusra, Becanusra mutatván*”,⁹² vagyis számos témában nem ad kimerítő választ Pécsváradi felvetéseire. Pázmánynak erre ismét a szövegírás logikájára vonatkozó argumentuma van: „feleletemben nem akartam egyéb vissza-vonyásokról viaskodni, hanem csak a' Szent Írásról és *Ecclesiáról*. Azért, a' hol te másuvá nyargaltál, nem akartam utánnad futni: hanem, azt írtam, hogy az nem idevaló dolog; és hogy a' min te akadozsz, azt régen földhöz verték a' *Catholicusok*. Fel-jegyeztem, kik, és micsoda Könyvekben irtak arról”.⁹³ A konkludens minősítések pedig Pécsváradi okaira nagyjából úgy hangzanak, hogy azok rosszak, gazok, továbbá oktalanságok, kábaságok, férgesek.⁹⁴

AZ EGYHÁZ(AK) JELRENDSZERE(I)

Jelek és jelfelfogások a vitában

Amint a szerkezet ismertetésekor jeleztük, a *Két rövid könyvecskék* II. könyvének III. része az igaz eklézsia jeleivel foglalkozik,⁹⁵ a polemikus kontextus pedig, amelyben a témát felveti, maguknak a jelfunkciójú sajátosságoknak a különbözősége: míg „az Ujítók tanítása-szerént, az igaz *Ecclesia*, nem egyéb, hanem oly gyölekezet, melyben az Isten ígéje igazán hirdettetik, és a Szentségek tisztán szolgáltattak”,⁹⁶ addig a katolikus álláspont alapja a nikaiai és konstantinápolyi zsinatok határozata (amelyeket egyébként Kálvin és a helvét hitvallás is elfogadott). Ezek „Négy fő Jeleit adgyák az Anyaszentegyháznak, tudni-illik: hogy Egy, Szent, Közöséges, Apostoli”.⁹⁷ Hogy pedig a protestánsok által megnevezett jeleket és az azokhoz kapcsolt érvelést miért tartja elhibázottnak, azt (látszólag) nem teológiai érvekkel, hanem egy rövid szemiotikai traktátussal világítja meg. A jel természetéről szólva azt mondja, annak „külömbnek kel lenni attúl a' minek ismértire viszen”, illetve hogy „kүнnyebben kel megismértetni a' Jelnek, hogy-sem annak, a' mit ez-által keresünk”,⁹⁸ további követelmény, hogy a jel mindenki által megismerhető⁹⁹ és egyértelmű legyen.¹⁰⁰ A protestánsok jelei, így az argumentáció a továbbiakban, lényegileg nem különböznek attól, amit jeleznek, emellett nem

91 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 5.*

92 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 11.*

93 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 11.*

94 [PÁZMÁNY]: *Okok, nem okok, i. m. 2; 4; 9; 10; 13.*

95 „Minémü Jelekből ismérhetni az *Ecclesiát*” (PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 78).

96 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 79. A kifejezés utalás az ágostai hitvallás és a helvét hitvallás azonos szóhasználatára a kérdésben, a kulcskifejezések: „*Evangelium recte docetur et recte administrantur Sacramenta*” (*Confessio Augustana*, art VII., <http://www.ccel.org/ccel/schaff/creeds3.iii.ii.html> 2014. 02. 14.)

97 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 81–82.

98 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 79.

99 „Az Anyaszentegyház jelének, olynak kel lenni, mellyen közönségesen minnyájan meg-ismérhessék az *Ecclesiát*” (PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 80).

100 „Nem mondhattyák azt ismértető Jelnek, a' minek ismerésében szinte oly könnyen megcsalathozhatunk, mint annak fel-találásában a' mit ez-által keresünk” (PÁZMÁNY, *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 81).

könnyebb felismerni azokat, mint az általuk jelzett valóságot; ezért „következik, hogy az igaz tanítás, nem lehet ismértető Jele az *Ecclesiának*. mivel mind egy, és együtt ismértetik-meg az igaz *Ecclesia*, és az a' gyölekezet, melyben igazán hirdettetik az Isten Igéje”.¹⁰¹ Hogy mit is fejez ki a Pázmány által emlegetett *külömbözés*, azt a magyarázatot követő példa illusztrálja plasztikusan: „Ha orvosoltatni akarván magadat, tudakoznál, mellyik a' leg-főb Orvos *Doctor* Bécsben? nem adnám ismértető Jelét, ha azt mondanám, hogy az, a' ki bátorságosban, könnyebben, hamaréb meg-gyógyította a' beteget. mert, noha más szóval és móddal, de ugyan csak azt adnám jelül, a' mit tudni akarsz”.¹⁰²

Annak megítélése pedig, hogy melyik értelmező közösség (a vita szóhasználatával: *gyölekezet*) hirdeti megbízható módon Isten igéjét, azért kockázatos, mert a helyes véleményalkotáshoz „tudni kel az egész Sz. Írásnak igaz értelmét. mivel, ha valamely részét nem érti, talám szinte abban csalatik meg”.¹⁰³ A teljes Szentírás megértése viszont olyan tudást kíván, amellyel nemhogy a képzetlen tömegek, de még a tanítók sem rendelkeznek maradéktalanul: ezért van szükség az intézmény (*Ecclesia*) iránymutatására, s ezért nem lehet két egymást fel-tételező dolog közül az egyik a másiknak a jele.¹⁰⁴

Pécsvári válasza a fenti argumentációra világosan megmutatja a két fél gondolkodásának eltérő működését, s ezáltal talán azt is, miért nem tud közöttük valódi kommunikáció létrejönni. A váradi prédikátor a Pázmány által a protestánsoknak tulajdonított két jelet kiegészíti egy harmadikkal: ez „az Egyházi fenyíték, es annak szentsege”,¹⁰⁵ majd hierarchikus viszonyba állítja azokat. Az Isten igéje és annak tiszta hirdetése lesz a legfontosabb: ez „főkeppen valo jel”, egy sorral alább pedig ugyanez „allat [azaz lényeg] szerint valo jel”, amely „egy-altallyaban szükséges jel, allando es mindenkori”.¹⁰⁶ A jel és jelzett kapcsolatához fűzött magyarázat pedig igencsak tanulságos: „bellyeb es közelb valo modon mutattya ki az igaz Gyölekezetnek természetit es tulaydonsagit”,¹⁰⁷ egyik a másik nélkül nem állhat fenn. A szakramentumok kiszolgáltatását „közep szerint valo jel”-nek nevezi, „mert az elsöt követi, de nem mindenkor szükségeskeppen”.¹⁰⁸ bizonyos körülmények között szünetelhet, „de afelöl az nép Isten *Ecclesiája*”.¹⁰⁹ Ami a harmadik jelet, az egyházi fenyítéket illeti, annak főként a változékonyságát emeli ki, a későbbiekben azonban, arra hivatkozva, hogy Pázmány is hanyagolja a témát, nem foglalkozik vele.¹¹⁰ A jelek és jelzett dolog megismeréséhez, megértéséhez „[l]jelki értelmet, bölcs es tudós elmét”, továbbá „*accurata cognitiót*, szorgalmatos es csalhatatlan ismer-

101 PÁZMÁNY: *Az Sz. Írásul...*, i. m. 79.

102 PÁZMÁNY: *Az Sz. Írásul...*, i. m. 79–80.

103 PÁZMÁNY: *Az Sz. Írásul...*, i. m. 80.

104 „Nem hogy a kösség pedig, de még a' Tanítók-közzül sem tudom kicsoda érkezik arra, hogy a' tellyes Sz. Írásnak mély titkait tudhassa külömben, hanem ha eléb az igaz *Ecclesiát* meg-ismérvén, annak tanítását vézi.” (PÁZMÁNY: *Az Sz. Írásul...*, i. m. 80.)

105 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

106 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

107 Mindhárom idézet: PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

108 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

109 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

110 PÉCSVÁRADI: i. m. 494: „Az harmadik jelt nem szükség bizonyitanunk, mert itt az Ersek azt nem forgattya.”

retet”¹¹¹ jelent ki szükségesnek lenni, és ezt az igényt szembeállítja a pápisták egyértelműség-re való törekvésével, „kik azt vélik, hogy olyan jeleinek kellyen lenni az *Ecclesianak*, melyekből akar melly szentsegtelen bolond-is, megh tudja itilni, mellyik Gyülekezet legyen igaz *Ecclesia*”.¹¹²

Ezután következik a protestáns értelmezés *igaz okokkal* történő megalapozása, harmincegy *argumentum*nak nevezett pontban:¹¹³ Pécsváradi minden alkalommal szillogizmussá alakítja a bizonyítandó tételt (ami a két jel valamely tulajdonságát vagy részletét formalizálja), majd a *maior* és *minor propositió*kat további elemekre bontva és érvekkel alátámasztva jut el a következtetéshez (*conclusio*), hogy tudniillik méltán tekinthetjük Isten igéjének igazán való hirdetését, valamint a szakramentumok kiszolgáltatását az igaz egyház jeleinek, vagyis hogy a pápisták, ha csak nem bolondok, engedni kénytelenek a protestáns érvek erejének. Az ugyanarra a sablonra épített, csak hogy különféle résztemákat felvető argumentáció minden pontját hosszadalmas lenne részletekbe menően szemügyre vennünk, a gondolati út belátásához az is elegendő lesz, ha néhányukat – retorikai-dialektikai reflektáltságuk okán is – közelebből megfigyeljük.

A 10. *argumentum* például igaz és hamis elkülönítésének kritériuma alapján építi fel a szillogizmust, amelynek Pécsváradi által is néven nevezett *propositió*ja (állítása): „Az mi mind az igaz, mind pedig az hamis értelmet meg itili es ki mutattya, azon az igaz es hamis *Ecclesiat* is meg itili es ki mutattya”, *assumptió*ja (áltétele) pedig: „De az Isten igeje, annak igazan hirdetese es az *Sacramentum*oknak tisztan szolgáltatasa mind az igaz, mind penigh az hamis értelmet meg itili es ki mutattya”. A *conclusio* (következtetés) természetesen nem lehet más, mint a két tétel összekapcsolása: „Azert az igaz es hamis *Ecclesiat* is meg itili es ki mutattya”.¹¹⁴

A magyarázat felvillantja az egyetértés területét – „Az *propositiot* megh engedik azt hiszem az Papistak” –, hogy aztán annál inkább kidomboríthassa a nézetkülönbséget: „az *assumptiot* fogjak tagadni szokasok szerint. De helytelenül tagadgyak”, mondja a folytatás, majd a Szentírást az igaz és hamis dolgok megkülönböztetése mércéjének jelenti ki, mint ami a maga teljességében „csak [erről a] kettőről emlekezik [...]: az Igazrol azert, hogy azt kövessük: az Hamisrol azert, hogy azt eltavoztassuk”.¹¹⁵ Ha pedig a Biblia mind az igazat, mind a hamisat elének adja, „itilője es ki mutatoja mind az igaz, mind az hamis ertelemnek”.¹¹⁶ Ezután már csak egy lépés az ítélethirdetés: „Es igy a *Conclusiot* szükségesskeppen meg kell a Papistaknak engedniök: ha pedig azt meg engedik, a mi *sententiankat* engedik meg, mellyel mi meg elegszünk”.¹¹⁷

A 27. *argumentum* Pázmány szövegei alapján állítja össze a szillogizmust, amelynek *propositió*ja így hangzik: „Az hiveknek hitbeli eggyessége es annak őrizese, az *Ecclesianak* életbeli szentsege, es tanításbeli tisztasaga; az Christus seregenek minden időkre, es minden helyekre ki terjedese, es az Apostoli tudományban maradása, jelei az *Ecclesianak*”. Az *assumptio*,

111 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

112 PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

113 PÉCSVÁRADI: i. m. 494–518.

114 PÉCSVÁRADI: i. m. 504.

115 PÉCSVÁRADI: i. m. 504.

116 PÉCSVÁRADI: i. m. 504.

117 PÉCSVÁRADI: i. m. 505.

szintén Pázmány alapján, ez: „De mind ezeket az Istennek igaz beszede, az Prophetak es Apostolok tiszta tudomanya hirdeti”, a *conclusio* pedig: „Azert az Istennek tiszta beszede, az Prophetak es Apostolok tiszta tudomanya, Iele az *Ecclesianak*”.¹¹⁸

A *propositi*ót Pázmánynak tulajdonítja Pécsváradi, visszautalva a *Két rövid könyvecskék* II. könyve 3. *Caput*jának második és harmadik *Section*jára. Pécsváradi ezúttal nem ad meg lapszámokat, ám a *Két rövid könyvecskék*ben a hivatkozott helyen többek között ezt a mondatot olvashatjuk: „Ezek [ti. hogy az igaz egyház egy, szent, egyetemes, apostoli] oly jelek, hogy mindenik magán meg-választja az igaz *Ecclesiát* valamely hamis gyölegezettül”.¹¹⁹ Az *assumptio* bizonyítására ugyancsak Pázmányt idézi egyetértőleg, a *Két rövid könyvecskék* 78. lapjáról másolja be (jelentéktelen helyesírási módosításokkal) a következő mondatot: „Az kik a’ Sz. irast böcsüllik, azok az Isten igejében adatott Jelekből megh ismerhetik az *Ecclesiát*”.¹²⁰ A rögtön ezután következő *conclusio* alátámasztását pedig így vezeti be: „itt vagyon helye, hogy megh jelentsem az Olvasonak az Papistak bolondsagát”,¹²¹ majd, szembeállítva egymással két kijelentést, önellentmondással vádolja az ellenfelet: „Azt mondgyak, hogy az *Ecclesianak* igaz jelei az Isten igejében *fundaltattak* ugyan, es abbol kel azokat meg tanulni: mind azonaltal mas felöl tagadgyak, hogy az Isten igeje bizonyos jele, elegseges ki mutato eszköze lehessen az *Ecclesianak*”.¹²² Majd újra Pázmány-idézet következik,¹²³ hogy azután minősítse is a következőt: „Képtelen es hihetetlen dolgot hirdetnek, es csak amaz *Logicus Canon*-is megh czafollya őket: *Propter quod unum quodque tale est, illud magis tale*”.¹²⁴ Az iskolai maxima fordítását immár a vitatémára applikálva adja meg: „Ha az Ielek ki mutattyak az *Ecclesiakat*, sokkal inkább az Szent iras ki mutattya: mivel az jeleket-is az mutattya-ki”.¹²⁵

A *Jó nemes Varadnak gyenge orvoslása* a II. könyv 3. részében tér vissza az egyház jeleinek témájára.¹²⁶ Indításként Pázmány egy idézetgyűjtemény összeállításával ismerteti Pécsváradi tanításának velejét, majd kitér, persze egy értékelő mozzanat kíséretében, érvelésének mikéntjére:¹²⁷ visszautal Pécsváradi harminckét bizonyosságára, majd összegzően így minősíti őket: „mind azok sem érnek egy férges almát”.¹²⁸ Nem veszi tehát sorra a 32 argumentumot, hanem nyomatékosító céllal megismétli azt, amit előző művében mondott a jel mibenlétéről: „a’ Jel, külömb légyen annál a’ mit általa meg-ismérünk: hogy könnyebben ismérhessük a’ Jelt, hogysan amit jegyez: hogy közönségesen, valakik tartoznak az *Ecclesiát* ismérni, abból a’ Jelből

118 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509.

119 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasul...*, *i. m.* 82.

120 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509.

121 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509.

122 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509.

123 A *Két rövid könyvecskék* 79. lapjáról: „Mindenkör megh marad ő benne (az *Ecclesiaban*) az igaz tanítás es az Sacramentomok tisztsaga. De azert ezek nem olly jelek, mellyekből az *Ecclesiát* meg ismerhessük.” (PÉCSVÁRADI, *i. m.* 509.)

124 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509. Magyarul: *Ha az, ami egy dolog helyett áll, valamilyen [tulajdonságokkal rendelkezik], maga a dolog méginkább [rendelkezik ugyanazokkal a tulajdonságokkal].*

125 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 509.

126 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, *i. m.* 161–189.

127 A fejezetcím: *Mint bizonyította a’ Farkas tanítását?* [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, *i. m.* 164.

128 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, *i. m.* 164.

meg-ismérhessék”.¹²⁹ Ebből a megközelítésből pedig logikusan következik az az érv is, amely miatt Isten igéjének igaz hirdetése és a szakramentumok kiszolgáltatása nem lehet az egyház jele: „Mert maga magának, nem lehet ismertető Jele”,¹³⁰ illetőleg: „ez a két-képpen ki-mondot dolog egy lévén, sem eléb, sem könnyebben nem tudhattuk egyikét a’ másiknál”.¹³¹

A továbbiakban a négy katolikus jelhez kapcsolódó pengeváltásokat – *egy, szent, katolikus, apostoli* – vesszük röviden szemügyre, anélkül azonban, hogy egyenként foglalkoznánk velük. Ezekről összefoglalóan azt mondja Pázmány, hogy egyfelől megfelelnek az egyértelműség és különbözőség kritériumainak, hogy általuk megismerhető az egyház,¹³² illetőleg hogy „oly Jelek, hogy mindenik magán meg-választja az igaz *Ecclesiát* valamely hamis gyölegezettül. Együtt pedig mind a’ Négy jel, senkihez máshoz nem fér, hanem csak az Igaz *Ecclesiához*”.¹³³ Pécsváradi a szokásos módszerrel felel erre: először is tagadja a négy kritérium jelvoltát, valamint azt, hogy általuk megismerhető lenne az egyház,¹³⁴ majd rátér a szillogizmus hibáinak taglalására. Eszerint a főtétel (*maior propositio*) csak „határozással igaz”, vagyis nem bárki, hanem csak azok ismerhetik meg az egyházat e jelekből, „az kiknek adatik es engedtetik Isten lelkétül, hogy azt meg ismerhesse: mert magok a jelek, Isten lelke nélkül senkinek idvösségesen ki nem mutatták az *Ecclesiát*”.¹³⁵ De a *minor propositio* is hibás Pécsváradi szerint: mert akik közösségként vagy egyenként megkapták Istentől a kegyelmet, azok Isten igéjének igaz hirdetéséből és a szentségek helyes kiszolgáltatásából képesek megkülönböztetni, melyik az igaz, melyik a hamis egyház.¹³⁶ Továbbá a négy jel amiatt sem megfelelő jele az igaz egyháznak, mert nem külső jegyek, hanem belsők: nem láthatók, hanem a hit tárgyai.¹³⁷ Érdekes, itt Pécsváradi ugyanazokat a bírálatokat fogalmazza meg, amelyeket Pázmány vetett fel a protestánsok által felsorolt jelekkel kapcsolatosan: a jelek „magokban bizonytalanok, es tova valo jeleknek meg erőssítése nélkül szűkölködnek”,¹³⁸ nem felelnek meg a jelszerűség kritériumának, mert „nem különböznek az *Ecclesiától*, hanem azzal mind egyek. Mert micsoda, *Egy* az *Ecclesia?* hanem azon egy *Ecclesia*. [...] Ha azért az Ersek *regulája* igaz; ezek nem lehetnek igaz jelek, holott együtt ismertessenek meg az *Ecclesiával*”.¹³⁹

129 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. 165.

130 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. 168.

131 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. 169.

132 Vö.: PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 80: „Az Anyaszentegyház jelének, Olynak kel lenni, mellyen közönségesen minnyájan meg-ismérhessék az *Ecclesiát*.”

133 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 82.

134 „Mi az oka, hogy az Ersek azt *Egy, Szent, Közönseges* es *Apostoli Ecclesianak* írja, mind azonaltal azt sem mi, sem egyebek igaz *Ecclesianak* ezek által az jelek által meg nem ismerhettyük?” (PÉCSVÁRADI: i. m. 520.)

135 PÉCSVÁRADI: i. m. 521.

136 PÉCSVÁRADI: i. m. 521: „minden választott embert úgy vezere Isten, hogy az menyire neki elég idvösségere, es örök életere, ismerje, tudgya, es hidgye az igaz *Ecclesiát*.”

137 PÉCSVÁRADI: i. m. 529: „mi is azt hiszszük es vallyuk a *Credoban*, hogy *Egy, Szent, Közönseges* es *Apostoli* az igaz *Ecclesia*, mind azok közzül az okok közzül nemellyekert, mellyeket az Ersek elő hoz, mind többekert es különbekert: de mindazonaltal, ezek nem igaz es elegeges ismertető jelei az lathato *Ecclesianak*, sem közönsegesen, sem egyen egyen [...] mert nem az kilső es lathato, hanem az belső es lathatatlan *Ecclesianak* belső es lathatatlan tulajdonsagi”...

138 PÉCSVÁRADI: i. m. 530.

139 PÉCSVÁRADI: i. m. 530.

Hogy Pécsváradi az érsek fegyvereit próbálta ellenfele ellen visszafordítani, azt Pázmány is észrevételezte: „a’ Farkas visza-fordította, és nagy bolondul reánk szegezi azokat a pattantyúkat, mellyekkel az Újítók Jeleit földhöz verte az Érsek.”¹⁴⁰ Cáfolatai és válaszai lényegi új elemeket már nem tartalmaznak.

Valami a kétféle egyházképről

Hogy katolikus és protestáns oldalon az igaz egyháznak más-más jellegzetességeit tekintik elfogadható jelnek, az nem pusztán, sőt talán nem is elsősorban logikai vagy egyháztani kérdés: a probléma hátterében a két tábor teológiai gondolkodásának alapvető eltérései ismerhetők fel. A továbbiakban ezekre a törésvonalakra vetünk egy rövid pillantást.

A jelekről szólván sem Pázmány, sem Pécsváradi nem hivatkozik Augustinus *De doctrina christiana*-jának a jelekről kidolgozott könyveire, de amit a jel mibenlétéről mondanak, az mégis messzemenően összecseng az ágostoni szemlélettel; igaz, Augustinus elméletének más-más aspektusaihoz kapcsolódva beszélnek. Nem tisztünk itt az ágostoni szemiotika részletezése,¹⁴¹ többet használ, ha a fontos definíciókra utalunk a szövegből. A II. könyv első fejezete az érzékszerveinkhez eljutó külső formáról és e forma által eszünkbe jutó *valami* másról beszél:¹⁴² az, ami az érzékeink számára megfogható, túlmutat önmagán, a fizikális érzékelés a spirituális felismerésére vezet. E meghatározásban implicite az is bennefoglaltatik, hogy az érzékeinkre ható dolog (*res*) által könnyebb lesz (lehet) majd megérteni, átlátni, megismerni annak a mibenlétét, amire a jel (*signum*) utal.¹⁴³ Végző soron ezt tartalmazza Pázmány meghatározása is, amikor (ahogy azt már korábban is idéztük) arról beszél, hogy a jelnek különböznie kell attól, aminek ismeretére el akar vezetni, illetve hogy könnyebben felismerhetőnek kell lennie annál, „a’ mit ez-által keresünk”.¹⁴⁴

Pécsváradi Istennek a Szentírásban mutatott jeleire hivatkozik, az egyház jeleit pedig „mi rejánk nező tulajdonsági”-nak mondja, „mellyekből Isten lelke által” (vagyis az Istennel való egyfajta paktum, konvenció által) különböztethetjük meg, melyik az igaz, melyik a hamis *gyölegezet*.¹⁴⁵ Valamivel később pedig megismétli, amit itt csak sejtetett, hogy hatékonyságuk „nem magokon, hanem Isten lelke által” valósul meg.¹⁴⁶ A korábban említett 32 argumentum

140 [PÁZMÁNY]: *Io nemes Varadnak...*, i. m. 177.

141 Jelen vizsgálati szempontból jó eligazítást nyújtó elemzés a témáról a könyvtárnyi értelmezésből: B. Darrell JACKSON: *The Theory of Signs in St. Augustine's De doctrina christiana*, *Revue des études augustiniennes*, 1969 (15), 9–49.

142 AUGUSTINUS: *De doctrina christiana* (a továbbiakban: *DeDoctrChr*), II,1,1: „Signum est enim res, praeter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire”. A latin szöveg forrása a Szent Ágoston-honlap: http://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index.htm (letöltés ideje: 2014. 02. 06.), a magyaré: SZENT ÁGOSTON: *A keresztény tanításról*, Városi István fordításának felhasználásával ford., előszó, jegyz. BÖRÖCZKI Tamás, Paulus Hungarus–Kairosz Kiadó, Bp., 2001. Az idézet a 81. lapon: „A jel ugyanis nem más, mint az a dolog, amely lehetővé teszi, hogy az érzékszerveinkhez eljutó külső forma alapján valami más is eszünkbe jusson.”

143 Vö.: *DeDoctrChr* I,2,2: „Omnis doctrina vel rerum est vel signorum, sed res per signa discuntur.” („Minden tanítás vagy dolgokkal, vagy jelekkel kapcsolatos, de oly módon, hogy a dolgokat jelek útján ismerjük meg.”)

144 Vö.: PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, i. m. 79.

145 Vö.: PÉCSVÁRADI: i. m. 492.

146 Vö.: PÉCSVÁRADI: i. m. 493.

egyik-másikában még vissza-visszatér a jellét egy-egy tulajdonságának bemutatására, így például a másodikban: „*Az mi az Híveknek Christussal es magokkal valo eggyesüleseknek bizonyysaga, az igaz jele az Ecclesianak*”.¹⁴⁷ Pázmány meghatározását pedig (vagyis hogy jelnek és jelzettnek különböznie kell egymástól) az érvforrásra hivatkozva utasítja el, hogy tudniillik „az Ersek nem Szent irasbol áll ellenünk, hanem csak valami vékony es hamis okoskodasokbol”.¹⁴⁸ Arra vonatkozóan pedig, hogy a jelnek előbb s könnyebben kell megismerhetőnek lennie annál, amit jelez,¹⁴⁹ az ellenérv szintén merő hamisságot emleget, amikor ok és okozat példával is illusztrált különbözőségére hivatkozik: „*Causa differt a Causato*; az szerző ok különbözik az ü szerzesetül. Példanak okaert, az fa gyümölcsetül meg választatik: a lelek az élettül, mellyet szerez az emberben megh különböztetik. Holott azert az Isten igéjének igazan hirdetese, es az *Sacramentomok*nak tisztan szolgáltatasa is szerző okai legyenek az *Christus Ecclesiajanak*, mivel az azok által gyűyitetik es szedegettetik egybe, annak tagjaira nézve: következik, hogy különbözzenek az *Ecclesiától*”.¹⁵⁰

Összegző vagy elméletileg valamennyire is reflektált definíciót azonban nem ad arról, mit is ért a jel fogalmán, és arra sem tér ki szisztematikus formában, hogy mi az, amiben álláspontja eltér a vitapartnerétől.

Mégis, amiben a lehevesebben ellentmondanak egymásnak, az a jeldefiníció alkalmazása: a végső soron egyikük által sem vitatott általános kritériumokat kölcsönösen nem tekintik érvényesnek a másik „jelére”, sőt mindketten ugyanazt a hibát róják fel ellenfelük megközelítésének: hogy jelei nem eléggé egyértelműek.¹⁵¹ Az első – kényelmes, ám meglehetősen kezdetleges – magyarázat az lehetne az ellentmondásra, hogy a mindkét felekezet által tételezett jelek a konvencionális jelek (*signa data*) csoportjába tartoznak, ahol a jel és jelzett dolog társításának alapja nem pusztán az analógia vagy szerves összetartozás, hanem valamely kulturális kód.¹⁵² Ha ráadásul a jeltypológiák további kategóriáit is alkalmazni kívánjuk, akkor a kettős természetű szimbolikus jelekre is figyelniünk kell, ahol a bennfoglalt információknak nem a szigorúan tárgyilagos ismeretek, hanem a szimbólum kognitív és axiológiai vonatkozásai, ezek szimbiozisa a meghatározó, valamint az, hogy a szimbólum egyszerre rejt el és mutat meg valamit.¹⁵³ És hát láthatóan pontosan ez az ambivalencia teszi, hogy az egyik tábor számára egyértelműnek látszó jelek a másiknak teljességgel elfogadhatatlanok.

Az ellentétek hátterébe pillantva azonban a szemiotikai szemponttal legalább egyenértékűnek kell tekintenünk azt, hogy a posztridentinus katolikus egyházi öntértelmezés – a középkori hagyományt továbbgondolva – jog- és hierarchia-központú maradt. Ezzel és az intézményi garanciák hangsúlyozásával függ össze az egyház láthatóságának folytonos nyoma-

147 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 497.

148 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 518–519.

149 PÁZMÁNY: *Az Sz. Irasrul...*, *i. m.* 79: „eléb, és könnyebben kel meg-ismértetni a' Jelnek, hogy-sem annak a' mit ez-által keresünk”.

150 PÉCSVÁRADI: *i. m.* 519.

151 Vö. pl. PÉCSVÁRADI: *i. m.* 520: „mi az oka, hogy az Ersek azt Egy, Szent, Közönseges es Apostoli Ecclesianak írja, mind azonaltal azt sem mi, sem egyebek igaz Ecclesianak ezek által az jelek által meg nem ismerhettyük?”.

152 Tömör szisztematikus kifejtés: VERESS Károly: *Filozófiai szemiotika*, Kolozsvár, Stúdium Kiadó, 1999, 110–112.

153 További részletek: VERESS: *i. m.* 120–129.

tékosítása. A protestáns egyházkép ezzel szemben (a lutheri és a kálvini egyaránt) a spirituális dimenziót helyezte előtérbe, amelynek az intézményi keret fontos, de talán nem elsődleges és semmiképpen nem kizárólagos eleme.¹⁵⁴ A logikai-dialektikai, meg természetesen a szemiotikai alapú érvcsatákban mind Pázmány, mind Pécsváradi a saját felekezete álláspontjából indul ki, és oda is tér vissza.

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

Ha figyelemmel kísértük az elemzett polémia fordulóit, az ugyanarra a témára adott, egymástól merőben eltérő válaszokat és argumentációs íveket, feltűnhetett, hogy a saját rendszerén belül mindkét félnek sikerült egységes, koherens gondolati építményt alkotnia. Ezek a konstrukciók azonban nem (voltak) képesek egymással kapcsolatba kerülni: Hans-Robert Jauss kifejezését kölcsönvéve lezárt horizontok mérköztek meg egymással; a frontvonalakat pedig (az egyházképre vonatkozóakat is) a hit olyan alaptételeit illető különbségek tették átjárhatatlanná, mint a megigazulás kérdésköre, az emberi cselekedetek érdemszerző ereje (esetleg éppen annak hiánya), a purgatórium léte vagy nemléte, illetőleg a szentek tiszteletének teológiai megalapozottsága. A szemléleti eltérések az egymással szemben táplált bizalmatlanság nyelvi jeleiben is testet öltöttek – ezzel kapcsolatban érdemes visszaemlékeznünk az ellenfél becsületébe gázoló érvekre –, ennek a jelenségnek viszont nem csupán az ellenfelet támadó, netán őt a tévedéséről meggyőzni kívánó funkciója van: egyúttal arra is szolgál, hogy a saját felet megerősítse meggyőződésében.

WHERE IS THE TRUE CHURCH? ARGUMENTS, ROLES, GAMES IN A 17TH CENTURY POLEMIC

Keywords: *theological polemics, ecclesiastical studies, Pázmány Péter, Pécsváradi Péter, strategies of argumentation, semiotics, signes, facts*

The study deals with a series of polemics on the topic of the theology of the true church between the archbishop of Esztergom, Péter Pázmány and his Protestant adversary, the preacher of Nagyváradi Péter Pécsváradi. The dispute exploded on account of Pázmány's booklet *Az Sz. Irasrul, és az Anyaszentegyházról, két rövid könyvecskek* (Two short books about the Bible and the Church) published in 1626. Pécsváradi gave a 888 pages response to it three years later; the work was followed in 1630 by a next book of Pázmány, this time under the pseudonym István Sallai entitled *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* (A weak healing for good and noble Várad). Then another retort followed by Pécsváradi (*Kilenc okok*, Nine reasons), but no copy of it has survived, the text is partly known from the information included in Pázmány's *Okok, nem okok* (Reasons, which are no reasons), which closed the polemic.

The analysis, while following the changing strategies of argumentation during the controversy (i.e. the process of becoming it more and more rough with less and less logically grounded arguments), tries to understand why the partners do not understanding each other (reasons concern different theological conceptions, mentalities, hermeneutical approaches).

154 Vö.: ZAMFIR: i. m. 69., 75.

UNDE SE GĂSEȘTE BISERICA ADEVĂRATĂ? ARGUMENTE, ROLURI, JOCURI
ÎNTR-O POLEMICĂ DIN SEC. AL 17-LEA

Cuvinte-cheie: *dispută teologică, studii bisericești, Pázmány Péter, Pécsváradi Péter, strategii de argumentare, semiotică, semne, fapte*

Studiul se ocupă de o serie de dispute pe tema adevăratei biserici între mitropolitul de la Esztergom, Péter Pázmány și adversarul său reformat, predicatorul de la Oradea, Péter Pécsváradi. Controversa a izbucnit datorită cârticicăi lui Pázmány *Az Sz. Irasrul, és az Anyaszentegyházrul, két rövid könyvecskék* (Două cărți scurte despre Biblie și Biserică) publicată în 1626. Pécsváradi a dat un răspuns de 888 pagini trei ani mai târziu; această operă a fost urmată în 1630 de o următoare operă a lui Pázmány, de data aceasta sub pseudonimul István Sallai și intitulată *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* (Vindecare delicată pentru nobila și buna Oradea). Iarăși a urmat o carte de Pécsváradi (*Kilenc okok*, Nouă cauze), dar din aceasta nici o copie nu este cunoscută azi, textul fiind parțial cunoscut din informațiile incluse în *Okok, nem okok* (Cauze, care nu sunt cauze) de Pázmány, text cu care controversa a luat sfârșit.

Analiza, în timp ce urmărește strategiile schimbătoare a argumentării pe parcursul disputei (adică procesul de a deveni din ce în ce mai aspru și dur), încearcă să înțeleagă de ce partenerii nu sunt în stare să ajungă la comun acord (cauzele fiind diferența dintre concepțiile teologice, dintre mentalități, idei hermeneutice).